

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Doklady revenanství ve světle
antropologických a archeologických pramenů**

Pavla Dzurillová, DiS.

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Bakalářská práce

**Doklady revenanství ve světle
antropologických a archeologických pramenů**

Pavla Dzurillová, DiS.

Vedoucí práce:

Mgr. Lucie Čulíková Ph.D.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literatury.

Plzeň, duben 2015

.....

Ráda bych poděkovala své vedoucí Mgr. Lucii Čulíkové, Ph.D. za její rady a pomoc při psaní mé bakalářské práce. Zároveň chci poděkovat celé mojí rodině a Mileně Čechové, kteří mi byli oporou po celou dobu mého studia.

Obsah

1	ÚVOD	3
2	SMRT A ZBOŽNOST V MINULOSTI.....	4
	2.1 Smrt v minulosti.....	4
	2.2 Zbožnost	6
3	REVENANTI.....	11
	3.1 Odras revenanta ve společnosti.....	12
	3.2 Lidová Víra.....	17
	3.2.1 Upír.....	18
	3.2.2 Mora	20
	3.2.3 Vlkodlak.....	22
	3.3 Výskyt revenantů v Evropě.....	23
	3.3.1 Severské země.....	24
	3.3.2 Západní Evropa	26
	3.3.3 Jižní Evropa.....	30
	3.3.4 Východní a střední Evropa	31
	3.4 Revenanti v umění	32
	3.5 Shrnutí	35
4	ARCHEOLOGICKÉ PRAMENY	37
	4.1 Vybrané lokality	38
5	ZÁVĚR	41
6	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	42

7 RESUMÉ	46
8 PŘÍLOHY	47

1 ÚVOD

Cílem práce je analýza a shromáždění antropologických, etnografických a archeologických pramenů, které popisují fenomén revenanství v průběhu středověku a novověku v České zemi.

Studie bude zaměřena na projevy revenanství z hlediska víry, náboženství a folkloru. Zpracovány budou nejrůznější praktiky, rituály a pohřební projevy a bude sledován jejich sociální a kulturní dopad v dané době.

V první části bude nastíněn stručný úvod do historie smrti a zbožnosti, jenž je pro pochopení tohoto fenoménu podstatný a pomůže tak pochopit základní představy vnímání smrti v minulé době. Poté následuje malá výprava do zemí Evropy, která představí, že představy o nemrtvých v našem prostředí nebyly lokálním jevem. Dále se práce pokusí o výklad představ a jednání středověké společnosti a jednotlivců vůči nemrtvým s přihlédnutím k lidové víře. Předposlední kapitola bude věnována umění, ve kterém se tyto představy odráží. A nakonec se též přihlédnou k archeologickým nálezům, které jsou nepostradatelným pramenem týkající se různých projevů nepietního zacházení s mrtvými.

Účelem práce je tedy přiblížit tyto představy, které se mnohdy jednání těchto lidí zdá nepochopitelné nebo iracionální.

2 SMRT A ZBOŽNOST V MINULOSTI

Témata smrti a zbožnosti jsou nedílnou součástí lidských dějin a zároveň umožňují blíže nahlédnout k představám a myšlenkám dřívější společnosti. Je to jeden z výchozích bodů pro uchopení fenoménu revenanství v lidské kultuře minulosti a současnosti. Pro lepší porozumění zjevování se mrtvých, se nastíní alespoň obecná představa o chápání a představách smrti a zbožnosti v dřívější době. Chápání smrti není statickou záležitostí. Dnešní pojetí smrti a zbožnosti jsou jiná než dříve a s tímto pojetím se mění i rituály a související náležitosti, které z nich vychází. V dnešní době je smrt tabuizovaná a společností odsunutá na okraj. Podobné se děje i se zbožností. V následující kapitole se lze tedy dočíst o různých postojích ke smrti a zbožnosti, vzhledem k historickému vývoji západoevropské společnosti od středověku po novověk a poukázat tak na středověké představy a chápání, jenž je v těchto ohledech částečně odlišné od těch našich.

2.1 Smrt v minulosti

Smrt je nevyhnutelná. V lidském životě je to jediná jeho část, jejíž nevyhnutelnosti si je člověk vědom. Toto vědomí nevyhnutelnosti smrti je hluboce zakořeněno v lidském strachu z lidské existence a tato nevyhnutelnost se těžko přijímá. Je to jeden z nejsilnějších instinktů, ze kterého vyvěrá velké množství pohnutek a tužeb (Malinová 2002).

Podle Philippa Ariese, který je jedním z badatelů, který předložil nejucelenější přehled fenoménu smrti ve své knize *Dějiny smrti* (česky 2000) existuje několik modelů smrti. Jsou jimi smrt ochočená, smrt sebe sama, smrt vzdálená i blízká, smrt těch druhých a smrt převrácená.

Od počátku 5. až do počátku 18. století vyjadřuje celkový postoj ke smrti **smrt ochočená**. Tento přístup je příznačný pro tradiční jednoduchá společenství s veřejnou povahou smrti. Lidé v této době měli se smrtí blízký vztah a věděli, co znamená, a jak s ní nakládat. Ritualizace smrti byla pro tuto dobu typická, jelikož v tradičních společnostech převládal názor, že jak život, tak smrt, nepatří výlučně jedinci, a proto je i smrt provázena víceméně okázalými rituály. Tento vztah ke smrti byl podmíněn vírou v posmrtný život, vzkříšení těla spojená s uctíváním prvních mučedníků. Tendence dalšího modelu **smrt sebe sama** lze vypočítat již od 11. až do 17. století a je charakterizován příklonem k individualitě, kdy lidé začali tíhnout spíše k životu tím, že se nechtěli podrobovat kolektivnímu osudu. Změna představ posmrtného života a individualismu je hlavním rozdílem od modelu *smrti ochočené*. Od 11. století se tak můžeme setkat s dualismem duše a těla, které jsou od sebe oddělitelné. Doklady vztahu smrti a člověka ukazuje mnohá umělecká témata, která byla velmi oblíbená. V praxi se projevuje zvyk zakrývat obličej mrtvého během pohřebního rituálu, což bylo předzvěstí etapy strachu ze smrti. Také se projevila neúcta k tělům zemřelým, kdy byli například lidé chudí pohřbíváni ve společných hrobech nebo nebyli pochováni vůbec. Model **smrt vzdálená a blízká** se začal utvářet v průběhu 17. století, kdy upadal zájem o smrt. Ke smrti člověk přistupoval s větší opatrností a ze smrti se stala smrtelnost, tím však plně neodmítal smrt. V novověku se toto zaměření začalo rozprostírat do celé délky života a tak strach ze smrti pozbyl na síle a působivosti (Špatenková 2014, 25). Model **smrti blízkých** je charakterizován pro období válek a individualizace smrti. Lidé jsou tak konfrontováni, díky těmto okolnostem, se ztrátou blízkého milovaného člověka. Tyto události pak vedly k větší intenzitě vyjadřování emocí, které se projevovaly zejména v romantismu. Jedná se o 18. – 19. století, jež je podle Ariese označována, jako doba *krásných smrtí* (Špatenková 2014, 26 – 27).

Smrt měla v době 16. - 18. století připomínat, že je všudypřítomná, a že by s ní měl člověk počítat (viz. obr. 1). Proto by se na ní měl připravovat celý život. Jan Beckovský žijící na přelomu 17. – 18. století to vyjádřil následovně: *„žádej tedy raději dobře umřítí, avšak to, nebudeš-li dobře živ, daremná věc jest, nebo jaký život, takový jeho konec, to jest smrt“*, toto bylo hlavním principem raně novověkého přístupu ke smrti (Mikulec 2013, 215).

Ve smrti a jejích dějinách se zachycují naděje k napravení křivdy nashromážděné za celý život. Víra v posmrtný život tak zajišťuje naději a touhu zbavit života a jejích nedostatků. Také se objevují jak pocity bolesti nad ztrátou blízké osoby a rozrušení vazeb mezi žijícími a zesnulými ale i vazeb mezi společností a jednotlivcem a jeho místem ve světě. Jak se to děje i v případě revenantů (Davies 2005, 8).

2.2 Zbožnost

Tato kapitola bude věnována zbožnosti v české zemi s přihlédnutím k tradiční duchovní kultuře, v níž se představy o revenantech projevovaly nejvíce.

Lidová hmotná i duchovní kultura je tradována po mnoho pokolení po dlouhá staletí a odráží se v kultuře tradiční. Víra je spjata s kulturou tradičního lidového náboženství. Pohanské zvyklosti přetrvávaly ve středověku, současně s křesťanskými rituály. I když církve usilovala o odlišení pověr a „pravé“ víry, přesto zapojila dávné obyčeje přírodních cyklů do svého křesťanského kalendáře. Ve středověku a raném novověku se tak stala tradiční kultura kulturou křesťanské zbožnosti, tak jak ji zformovaly církevní autority. Tyto náboženské rituály se staly běžnou součástí všedního života mnoha lidí, stejně jako poplatky, které se povinně odváděly církevním autoritám. Vnější projevy zbožnosti nemohou nic vypovědět o hloubce víry jednotlivce, zvláště když představu

o soudu nad hříšníky a spravedlivými, nad odměnou věčného života a zatracení, zkomplikovalo středověké učení o očistci a odpustková praxe. Zákon v podobě desatera přikázání zůstal lidem srozumitelný, od něhož se odvíjely všechny zákony světské moci (Tyllner 2015, 265 – 269). Pojetí posmrtného života a s ním související představy o pekle, očistci a ráji byla později dána křesťanskou tradicí na základě kanonických a apokryfních textů či pseudoepigrafů a spisů církevních otců. Tyto prameny taktéž určovali eschatologické představy, které souvisely s posmrtnými odměnami a tresty. Propojení těchto světů v sobě implicitně neslo možnost komunikace a prostupnosti. Představy o těchto cestách do a ze záhrobí kolovaly křesťanskou Evropou v zapsané formě a tak usměrňovaly mysl křesťanů ke skromnému a ctnostnému životu a v poslušnosti vůči Božím příkazům (Cermaová, Nodl 2011, 8 – 9).

Koncem 5. století bylo běžné, že byla následujících třicet dní po smrti zesnulého sloužena mše. Tyto obřady byly podporovány proto, že používají metaforu pokrmu sdíleného s mrtvými. A tak křesťany odvrací od pohřebních rituálů, které připomínaly pohanství. Náboženský a materiální tlak církve na společnost se začal velmi intenzivně zesilovat po roku 1000. Tímto byla lidem vštěpována náboženská morálka založená na křesťanských dogmatech a vyvrcholila na konci 12. století „zrozením očistce“. Od této doby, tak každý mohl mít naději na spasení, avšak tehdy, přetrpí-li očistcové tresty (Schmitt 2004, 17).

Ve 13. - 14. století vznikla městská soustava, se kterou souviselo rozdělení hmotné a duchovní kultury na městskou a venkovskou. Hlubší pojetí nové zbožnosti s církevními reformními snahami se zrodila v městském prostředí, které narůstaly s krizí středověké společnosti. Díky tomuto se v 15. století v husitské době začali tvořit různá náboženská hnutí. Jedni se snažily prohloubit duchovní a sociální stránky křesťanství, představované zejména Petrem Chelčickým a Jednotou bratrskou. Na druhé straně se objevilo iracionální eschatologické učení prostého Mikuláše Vlášnického, který navazoval na starší projevy chiliasmu,

představující proroctví Sibyly a slepého mládence, blanické proroctví atd. Později se v našem prostředí silně projevovala náboženská praxe, která působila na proměny projevů lidové zbožnosti. Ať to byla reformace, rekatolizace v barokním období či posléze tolerance (Tyllner 2015, 265 – 269).

Období reformace v 16. století přineslo kázání v mateřském jazyce a memorování textů z Bible, které měli napomáhat běžným lidem s životními útrapami. Toto dědictví, z něhož těžila doba barokní, byl rozvoj zpěvnosti a písňové vzdělanosti. Církev v době reformace zredukovala počet svátostí ze sedmi na dvě. Tím byly křest a přijímání. Svátí již nebyli nějakí Bohem vyvolení s neuvěřitelnou mocí ale jenom smrtelníci, které je hodno následovat. Přesto byl kult svatých velmi rozšířený a byl charakteristickým prvkem lidové zbožnosti již od raného středověku. Svátí byli vnímáni jako prostředníci mezi nebem a zemí, kterým byla prokazována náležitá úcta. Tato pokora měla lidem zajistit ochranu a přímluvu u Boha. Tohoto patrona získal každý člověk během vlastního křtu (Tyllner 2015, 265 – 269).

Na konci 19. století řekl Zikmund Winter, odborník na každodenní život v 16. století, že křesťanská zbožnost pronikala veškerým životem. Dále pokračoval, že tato zbožnost byla zakotvena ve víře tak silně, že byla vtisknuta v samé duši člověka. A že tento život jednotlivců je dokládán řadou jejich projevů, přes modlitby, oslavy nebo účasti na křesťanských událostech. Při prvním pohledu by se mohlo zdát, že zbožnost lidí v renesanci a manýrismu byla podstatně menší než v baroku. Spíše šlo o projevy antipatií jedinců vůči nepřátelskému vyznání, které jim bylo často vnucováno. Při výzkumu náboženské víry se jedná o velmi individualizovanou a intimní záležitost. Je možnost sice pohlédnout do života takovýchto lidí prostřednictvím pramenů osobní povahy. Ale přesto je nutno zvážit možnost autostylizace, protože text je určen cizím očím nebo, že by se dokument mohl do cizích rukou dostat. Pro cestu poznání náboženského myšlení neexistuje žádné univerzální pravidlo.

Zbožnost zasahovala do všech forem umění ale i do lidové slovesnosti. Forma a intenzita projevů mohli vést některé věřící k větší míře opravdivosti a hloubce ale někdy mohly nabýt obrazu pouze povrchnímu a formálnímu (Mikulec 2013, 17 – 29).

Erasmus Rotterdamský žijící na přelomu 15. - 16. století opakovaně upozorňoval, že na smrt se člověk musí neustále připravovat. A že, největším neštěstím je náhlá nenadálá smrt, která jedinci neumožní přípravu duše na onen svět. Současně upozorňuje na nutnost, dát do pořádku majetkové záležitosti, sliby a závazky, ale také urovnat problémy ve vztazích s ostatními lidmi (Mikulec 2013, 217).

V 17. století pak rekatolizace v české zemi znovu oživila povinnou úctu k sedmi svátostem, především k pravidelné docházce ke zpovědi, nutnost posledního pomazání, a obnovila kult světců. Až později v barokním katolicismu se plně projeví jevy individuální a kolektivní úcty ve formě votivních darů a úcty ke svatým. Obvyklý byl Mariánský kult, který v době pobělohorské po roce 1620 výrazně ovlivnil zbožnost, ale i celou řadu dalších prvků především v lidové kultuře. Barokní zbožnost se vyznačuje vírou v zázraky, novým pojetím poutí, jako návštěv místa milosti ale i činností náboženských bratrstev. Barokní zbožnost byla též svázaná s úctou k panujícímu habsburskému rodu. Lidé v této době obohatili náboženské obřady o scénické emotivně působící prvky (Tyllner 2015, 265 – 269).

Začátkem 17. století se začaly tvořit nové podoby náboženských obřadů určené duším v očistci. Tyto obřady podléhaly katolické víře. Pravověrní protestanté, však nepřiznávají právo žijících přimlouvat za mrtvé, protože osud určuje jen samotný Bůh. Důvody přimluv byly však jiné ve středověku než v 19. století pod vlivem romantismu. V pozdním středověku se lidé přimlouvali jenom za sebe, za jejich vlastní spásu a zbavení utrpení. Až později začali tito lidé orodovat i za ostatní příslušníky. Zejména v 18. - 19. století tak lidé poznali možnost prosloužit

si pozemskou lásku a starostlivost až za hrob, skrze přímluvy za mrtvé (Aries /II, 202).

V 18. století v době absolutismu se vládnoucí společnost vyznačovala pragmatickým a racionálním přístupem, která se snažila omezovat některé projevy zbožnosti. Toto jednání postihlo duchovní lidovou kulturu, ač setrvačností tradice odolávala různým státním nařízením. Ale na straně druhé dala náboženská tolerance osvíceneckého absolutistického zřízení, vzniknou paralelní větvi lidové kultury. A tak se později nekatolické konfese umožněné patentem v roce 1781 hlásily k předbělohorské víře předků, na které po absenci několik staletí nemohly navázat. Až později došlo k ustanovení sborů s vlastním náboženským, společenským a duchovním životem (Tyllner 2015, 265 – 269).

Jedna z funkcí náboženství je promítnutí společenských vztahů do transcendentní roviny a tím jim umožňuje přemýšlet a hovořit o věcech, kterým lidé příliš nerozumí, pouze nejasně vnímají, že je nemůžou zcela pochopit. Je to způsob jak vyjádřit nevyslovitelné a zhmotnit abstrakci (Murphy 2010, 175).

3 REVENANTI

Slovo revenant je odvozeno z latinského slova reveniens, které znamená „vrátit se“. Převážně se tak označují mrtví, kteří se vrací zpět do světa živých, aby mohli lidem škodit nebo jim být nápomocní. Zlí revenanti jsou zlomyslní a agresivní, kteří mohou způsobit smrt člověka či zvířete. Jindy to mohou být zesnulí lidé zjevující se svým přátelům a blízkým ve snaze dopomoci jim a sobě ke spáse (Schmitt 2002, 18 – 24).

Můžou se ale také zjevovat ve formě fantomů a jiných přízraků. V lidových představách je nejčastěji nacházíme na místech, ke kterým se vázal jejich pozemský život a činy. Též můžou být viděni na místech, ke kterým mají lidé hluboký emocionální vztah, jako jsou kříže, pomníky, hřbitovy atd. V pověstech se objevují jako bílá paní, strašidla, bludičky, ohniv muži, čertovy orby, duše rytířů hledajících poklady atd. Můžeme se tak setkat s velkou skupinou bytostí, jež by se dali označit za „*navracející se*“ (Stejskal 2011, 63).

Ojedinele se objevují i zjevení svatých, jako je např. Mariánské zjevení. Ve středověké literatuře se nachází velmi mnoho popisů vizí a snů, které představují onen svět, peklo, očištec a ráj. V těchto viděních se vizionář velmi často setkává s dušemi zemřelých, které znal osobně nebo z doslechu. Tato vidění připomínají a ukazují lidem, jak vypadá posmrtný život a posmrtná utrpení. Příběhy o revenantech naopak ukazují statut obyčejného člověka po smrti. Vyprávění o nemrtvých jsou odlišná a liší se svoji strukturou a funkcí. Živý člověk se v tomto případě neubírá na onen svět, ale mrtvý člověk se zjevuje živým. Zjevení revenantů není zcela totéž jako zjevení svatých, démonů nebo andělů, jelikož většina z těchto bytostí, přebývá na onom světě. Taktéž je zde postaven proti sobě vztah mezi pozůstalým a mezi tím, kdo je opustil (Schmitt 2002, 14 – 15).

Existují i různé příběhy, které vypráví o hříšnících, kteří se dostali do pekla, kterému propadli, nebo jim byla dána možnost návratu, aby

mohli odčinit své hříchy. Tito zatracenci se tak někdy můžou zjevovat blízkým, které varují před tresty, jež by je čekaly za hříšného života (Mikulec 2013, 229).

3.1 Odraz revenanta ve společnosti

Člověka mohli označit ve středověké společnosti za revenanta buď za života, nebo po smrti. Toto označení mohl za svého života získat tím, že se vyznačoval nějakým abnormálním chováním nebo konstitucí nebo neobvyklou činností. Mohl to být zlý člověk, zloděj, křivopřísežník, krutá vrchnost, lidé trpící mamonem atd. Revenantem se někdy mohl stát zesnulý, jenž zemřel náhle a neobvyklou smrtí. Příkladem může být násilná smrt, vražda, sebevražda, smrt dítěte apod. (Unger 2002, 100 – 104).

Zmínky o zjevování zemřelých v raném středověku se většinou zmítají mezi dvěma extrémy. Buď mají hagiografický charakter, tzn., že jde o texty s náměty a činy světců nebo jsou démonické podoby. Obsáhlé dějiny církve *Historia ecclesiastica* od benediktina Bedy Ctihodného, žijícího v roce 672 – 735, uvádějí vedle mnoha případů nejrůznějších vizí jen tři zjevení obyčejných zesnulých. Navíc jsou tito obyčejní lidé mniši či řeholnice, kteří spolubratřím oznamují blížící se smrt, nebo jim dávají zbožné rady. To znamená, že i zde se jedná o hagiografický model (Schmitt 2004, 42).

K přelomu dochází v 9. století, kde jsou již vytvořeny všechny institucionální, liturgické i narativní předpoklady k tomu, aby se mohlo definitivně upustit od zdrženlivých postojů ke zjevování mrtvých, které o pět set let dříve formuloval sv. Augustin. V této době se již začalo připouštět zjevování mrtvých, kteří pomáhají živým. Jsou to však živý, kteří vidí mrtvé a vypráví o nich (Schmitt 2004, 42 – 44).

Lidé si mysleli, že duše těchto zemřelých nemá po smrti pokoj a proto se ze msty bude vracet zpět. Tyto představy pak vedly k protivampirickým zásahům, aby se revenantům nadobro uzavřel pozemský svět (Navrátilová 2005, 116). Tím se stávali nečistí zemřelí.

Nečisté mrtvé, které si nevyžádali příbuzní, nebo jim toto upřel šlechtic ve funkci sudího, práchnivěli nepohřbení. Taková těla se mohla zakrýt jen kamením nebo, v případě uvalení klatby, mohla být odhazovaná na nepravý hřbitov. Taková místa bývala mnohdy pod šibenicemi. V zásadě se mohla taková těla pohřbívat do vysvěcené půdy, protože odsouzený si své hříchy odpykal a „Bůh neodsuzuje stejný zločin dvakrát“. Takové počínání bylo čistě teoretické a spíše se rozšířilo až se vznikem žebravých a zbožných bratrstev. Lidé takovým to lidem odpírali možnost pohřbívání *ad sanctos* (po boku světců), která by církev připustila nebo nařídila. Opakem se však někdy stávalo ve 13. - 14. století, že takovým lidem byla zamítnuta možnost pohřbít příbuzné po boku světců z důvodu nesplněných požadavků. Tyto požadavky představovaly např. nenapsané závěti, uvalená klatba na jedince apod. Někdy se snažili příbuzní vyobcovaného nebožtíka zastoupit a napravit jeho chyby. V tomto případě je znám případ vyobcovaného preláta, který osmdesát let čekal v olovené rakvi umístěné na hradě na povolení spočinout ve vysvěcené půdě. Pokud se lidem nepovedlo zrušit rozsudek církve o pohřbení do svěcené půdy, nechávali své příbuzné nebožtíky umístit prý do koruny některých stromů, které rostly na hřbitově. I když je spíše tajně zakopávali. Občas se stávalo, že na takto propašovanou rakev upozornili lidé kněze nějakými zvláštními úkazy na hřbitově, nebo nebožtíka sami vykopali a odstranili. Lidé se tak nechtěli vzdát výhod, jež plynou z pohřbu *apid memorias martyrium*. Církev tato vysvěcená místa uchovávala jen pro ty, kdo zemřeli v souladu se všemi ustanoveními (Aries 2000, 63 – 65).

Představy a víra spojená s mrtvými, kteří se vrací a zjevují se na tomto světě, mají předkřesťanský původ související s kultem předků a

představ týkajícího se posmrtného života a existence duše. V raném středověku došlo na českém území k synkrezí pohanského světa s křesťanskou tradicí a tak se představy týkající se otázek smrti prolínaly (Rozenal 1974, 118).

V našem prostředí se podle křesťanské tradice věřilo, že duše opouští tělo ihned po skonu a je odebrána do očištění, nebe popřípadě pekla. Souběžně s ní existovala představa, že duše ještě po nějaký čas vyčkává nebo je připoutaná k tělu. Duše byla v těchto představách něčím nehmotným, nesmrtelným, existujícím nezávisle na tělu ale přesto nositelkou života (Rozenal 1974, 118). Tato skutečnost vytvořila systém pověr, zvyků a představ, které ovlivňovaly celou soudobou společnost. S těmito představami se lze nejvíce setkat v ústní tradici, které jsou dochovány v některých písemných pramenech (Navrátilová 2005, 115 – 116). Podle představ lidí, se mrtví navraceli kvůli nějaké nevyřešené události. Pokud šlo o nepřirozenou nebo násilnou smrt, vstupovaly do popředí sociální souvislosti smrti člověka. Tato smrt, která byla nepřirozená, narušovala běžnou tradici obřadů spojenou s úmrtím jedince. Základem tohoto jednání byl strach ze smrti a víra v posmrtný život. Představa duše jako nehmotné substance, jejím údělem v životě a po smrti, prošla dlouhodobým vývojem. Duše byly plné emocí, cítily potřeby v souvislosti s animální podstatou, proto jim živí dávali předměty potřebné pro život po smrti. S touto vírou, která pochází již z předkřesťanských dob, se pojí představa návratu duše, která může pomoci ale i škodit. Při obřadech spojené se smrtí se prolínala pověrečná stránka s aspekty právními, sociálními a společenskými. Důraz byl kladen na odloučení nebožtíka od všech pozemských závazků a na akt rozloučení pozůstalých. Tyto obyčeje a rituály byly prováděny podle zvyku dané doby i prostředí a tedy závazné pro všechny členy společnosti. Tato potřeba byla ještě silnější, jednalo-li se o náhlou nepřirozenou smrt, která byla důsledkem božího hněvu nebo hříchu a která v každé době a společnosti způsobovala obavy a strach. Představy

o revenantech tedy souvisí s obecně neuskutečněnými pozemskými sliby, mstou, přáními a úkoly (Navrátilová 1996, 31 – 31).

Smrt, která se přihodila náhle, byla považována za hanebnou a potupnou. Za takovou smrt se považovala i smrt utopence nebo cizince, který byl náhodou objeven na cestě nebo pokoutní úmrtí bez svědků. Jestli byl dotyčný vinný či ne, to pro středověkého člověka nemělo význam. I tak byla tato smrt považována za klatbu. I přes snahu církve se nepodařilo vyhladit víru, jenž takovou smrt označovala za hanebnou. Takový člověk měl být pochován jako správný křesťan a neměl se považovat za prokletého, jelikož spravedlivě dojde své spásy. Ovšem pokud byl člověk uhranut, padají všechny pochybnosti o jeho nevině, a člověk se stává poskvrněným. A jak psal Durandus, takový člověk je roven člověku, který umřel při cizoložství nebo při krádeži. Tento předsudek trval ještě do počátku 17. století. Mnohem ostudnější smrt patřila odsouzcencům, kteří měli odepráno právo na svátost smíření (Aries, 2000, 24 – 25).

Revenanti, kteří nedošli klidu po smrti a nebylo možné je osvobodit ani odpuštěním od živých lidí, s tímto údělem žili navěky a zobrazovali tak hrůznost vykonaného činu. Proto bylo třeba zničit jejich zlého ducha. V lidovém duchu tedy přetrvávala představa, že člověk, který umřel ve stavu nesmíření, izolace, zloby atd. neodpočívali v pokoji a proto se musí vrátit děsit a škodit. Velmi zvláštní skupinou byli sebevrazi, kteří byli posednuti ďáblem, který je přemlouval tak dlouho, dokud se svého života nevzdali. Tyto představy byly kolektivní reakcí potřeby, která jasně definovala dobro a zlo a která našla i společnou shodu ve veřejném mínění (Navrátilová 2005, 118).

Otázky týkající se zemřelých a možnosti návratu mrtvých se křesťanská kultura zabývala už od svého počátku. Sv. Augustin žijící v letech 354 – 430, byl prvním, který formuloval postoj církve k těmto úkazům a stejně jako prameny církevního původu zastával rezervovaný

postoj. Změnu představuje 11. století, které nově přineslo velký počet autobiografické vyprávění o revenantech. Během středověku je pak nejčastější autobiografický obraz nemrtvého zachycen jako snový výjev (Schmitt 2002, 23 – 30).

Vyjádření autentických pocitů a dojmů lze nalézt v některých spisech 12. století.

Když se v autobiografických textech dostaneme až k jádru osobní víry, zjistíme, že jednotlivec stejně jako společenství - ve středověku jako dnes – prožívá v bolestivém období smutku po zesnulém zásadní konflikt mezi touhou a nemožností zapomenout a mezi křehkostí paměti a snahou vzpomínat (Schmitt 2004, 21).

Příkladem obavy z návratu zemřelých píše začátkem 11. století Buchar z Wormsu, který uvádí, že pokud zemře nepokřtěné nemluvně, lidé ho odnesou na tajné místo, kde ho probodnou kůlem, aby nemělo možnost ublížit lidem, pakliže by se vrátilo zpět na zem. Podobně se zmiňuje o rodičce, jež zemřela při porodu. Pokud se jednalo o oběť vraždy, je znám případ z jihočeských Šamonicích z roku 1571, kde zavraždila čeled' pana Ludvíka Lorenckého z Elkouše a jeho dva syny. Při pohřbu, pak každý nebožtík dostal do rukou „čepej“, což označovalo plíšek nebo kovovou destičku na psaní, ale taktéž mohlo jít o ostrý předmět, který měl zesnulého „zamknout“, a zajistit tak, aby nebožtík nepovstal z hrobu. Následně se doporučovalo posypat mrtvého, který byl uložen v rakvi prstí. Nálezy visacích zámků bylo možno pozorovat v hrobech datovaných do 15. – 16. století (Unger 2002, 100 – 104).

3.2 Lidová Víra

V lidové představivosti a víře můžeme nalézt mnoho dokladů revenanství. I když se těchto bytostí v bájesloví vykytuje celá řada, nejvíce v naší zemi převažovala víra v upíry, mory a vlkodlaky. Četnost těchto nemrtvých zjevení komentoval Dom Calmet ve svém pojednání o upírech: „*Morava je země, ve které je dosti obvyklé vidět lidi, kteří zemřeli před nějakou dobou, jak se účastní slavností a sedí u stolu s osobami, které je znaly, aniž by cokoli řekli, ale kývají na jednoho ze shromážděných a ten nepochybně zemře po několika dnech*“ (Kozák 2006, 40).

Jedno z děl, která představuje obyčeje a zvyky týkajících se revenantů, byly *středoevropské vampyrické pověsti*, napsané Frankem Wollmanem ve 30. letech 20. století. Další kniha, která ukazuje zvyky ve své národní kráse, nese název *Obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy* Čenka Zírta z roku 1889. Další velké množství příběhů, ve kterém se tyto jevy vyskytují, v (nejen) našich končinách zaznamenal Dom Calmet v jeho *Pojednáních o upírech* z roku 1746. Další v celku poučnou knihou, která říká, „*jací čarodějníci tedy vstávají z hrobu, a tropí povyk a mění se v přízrak*“ (Maiello 2014, 216) sepsal Ferdinand de Schertz, který roku 1706 v Olomouci vydal *Magia posthuma*, díky narůstajícímu počtu vampýrských událostí, probíhající v téže době v české zemi. Tato kniha byla určena princovi Karlu Josefovi Lorraine, Olomouckému a Osnaburgskému biskupovi (Summers 1968, 144).

Jeden z nejstarších záznamů pojednávající o nemrtvých v naší zemi, pochází z roku 1337 a je uveden v Neplachově kronice. Tento příběh dále přebral Hájek a nalezneme ji v jeho kronice české. V této verzi se setkáváme s přidáním některých prvků pozdějšího původu, jenž ukazuje na Hájkovu znalost dobových magických praktik (Maiello 2014, 116). Později ji převzali Beckovský, de Plancy, Balbín i Calmet.

Příběh vypráví o pasákovi jménem Myslata z Blov (dnes osada Vilémov) u Kadaně, který umřel a pochován byl podle zvyku u kostela. Po pohřbu každou noc vstával a chodil děsit a dávit lidi a jakékoliv jméno zavolal, dotyčný umřel osm dní na to. Vesničané se radili s okolními vesnicemi. Nakonec vykopali toho muže v přítomnosti všech a dubovým kulem jej probodli. Muž se jakoby usmál a řekl, že jim děkuje za tu hůl, kterou se mohl bránit před psy. Té noci opět vstal. Dávil a děsil lidi ještě víc než dříve. Vesničané na něj zavolali dva katy. Ti ho naložili na káru a odvezli pryč. Jeden z katů mu prohnal dubovým kulem bok a „*krew z něho gako z něgakého Howada welmi tekla a poté ho spálili a on řval gako Osel, tak skončilo zlo, neboť již nikdy pastýř z hrobu nevstával*“ (Maiello 2014, 208). Toto podobné se dělo na různých místech, kde byl sledován přízrak. Když se však jejich těla vykopala, byli červení a jejich údy byly měkké bez známek rozkladu. Calmet dále uvádí, že jsou tyto bytosti viděni v noci i ve dne velmi často ve slezských a moravských horách (Kozák 2006, 42).

Mora, vlkodlak a upír/vampýr se často zaměňovaly jeden za druhý podle zvyklosti obyvatel různých krajů (Maiello 2014, 187). Následující příběhy a vyprávění přibližují život obyčejných lidí, jejich obyčeje, názory a přesvědčení.

3.2.1 Upír

Představa upíra je vždy spojená se sáním krve z živých lidí. Většinou se objevují mezi polednem a půlnocí, kdy přicházejí za příbuznými a přáteli. Sytí se toliko, že jim krev vytéká z úst, nosu a uší. Často takhle terorizuje celé rodiny, kterým přináší svojí činností smrt (Kozák 2006, 54). Tato bytost se může vracet z hrobu do světa živých. A pozná se tak, že jeho tělo není v hrobě rozložené (Sokol 2003, 762). Krev

je získávána jako prostředek revitalizace, která umožňují upírům jakousi vegetativní existenci (Nakonečný 1997, 310).

Tyto příběhy nám ukáží typickou představu upíra, která se jako pověst dochovala do dnešních dnů.

Případ se udál v 16. století, který poprvé zveřejnil vratislavský lékař M. Weinrichius. V pohraničí bývalého rakouského Slezska umřel vážený měšťan Johann Kuntz z Horního Benešova. Během svého života získal vysoké jmění, i když byl pouze drvoštěpem. Během poslední hodiny před svým skonem litoval hříchů, kterých se dopustil a pronesl, že svou smrt předvídal. Duchovního k sobě nechtěl a tak si příbuzní usmyslili, že má smlouvu s ďáblem. Když se přiblížila jeho poslední minuta, vrhl se naň černý kocour a ihned zmizel. Po svém pohřbu začal strašit lidi, působil velký hluk ve svém domě, dusil šestinedělky, zvědavce rdousil a jezdil bláznivě městem. Svoji vdovu nutil k souloži a jeho nejmladší dítě zval k sobě do hrobu. Na jeho hrobě se po čase začaly objevovat díry, takže holí, se šlo dotknout přímo jeho rakve. A když je zahrnuli, další den se objevily znovu. Tehdy se rozhodli otevřít hrob a zjistili, že mrtvola je neporušená a čerstvá. Poté co mrtvého vytáhli a dovezli na rasoviště, kat rozsekal trup a po částech ho spálil, stejně tak uhořela hlava a část rukou a nohou. Poté jeho popel vhodili do vody spolu s hlínou z Kuntzova hrobu. Tím však příběh nekončí, jelikož tyto události vyvolaly další týkající se jeho služby. Aby se služebná po smrti nestala revenantem, dali jí do rakve různé věci. I tak se začala zjevovat a bušila na všechny dveře a objevovala se v podobě kočky, psa nebo kozla. Přítrž tomu učinili, až když její tělo vykopali, spálili a popel vhodili do vody. Tento příběh částečně zlidověl a dnes se spíše vypráví o kouzelníkovi, který chodil na hřbitov a probouzel mrtvé děti a vodil je po hřbitově (Stejskal 2011, 362 – 363).

V Ivančicích u Brna zaznamenal případ vampirismu M. Zeiler v *Trauer geschichten* z roku 1625. Případ se měl stát v roce 1617 - 1618.

Jeden měšťan žijící počestným životem vstával z hrobu a usmrtil několik lidí. Vždy nechával svůj umrlčí rubáš ležet v blízkosti hrobu, a když se vracel zpět, znovu si jej oblékal. Jednou však svůj rubáš nenalezl. Proto volal na hlídače, aby mu roucho vrátili zpět jinak, že je všechny zardousí. Roucho mu tedy vrátili. Později byl povolán kat, který jeho tělo vykopal a rozsekal na kusy. Během tohoto katova konání začala prý z úst mrtvého prýštit krev a byl z něho vytažen závoj, který údajně vzal a rozkousal své ženě, která ležela po jeho boku v hrobě. Poté co ho kat vykopal, prý řekl, že dobře udělali, jinak by se ženou usmrtili půl města. Podle lidové pověsti je kříž na Ivančickém kostele upevněn právě kvůli tomuto upírovi. Tehdejší věžník jménem Lojín zazvonil a upírovo tělo se rozpadlo v prach (Stejskal 2011, 320).

V 16. století se ve Slezském kraji poblíž Bolkowic, stal případ spojený s vampirismem, který poprvé popsal postup protivampirických opatření. Nebožtíkovi uťali hlavu a lebku uložili mezi nohy (Maiello 2014, 118).

3.2.2 Mora

Mora je bytost, jejíž duše opouští tělo během extatického vytržení a je většinou představována v ženském rodě, v mužském se pak označuje morous. Výraz mora se vyskytuje v germánské a slovanské jazykové oblasti (Maiello 2014, 187).

Podle lidové víry byla mora neboli mūra mrtvý nebo živý člověk, který se za noci v rozličných podobách vkrádal do příbytku a zalehával a dusil dospělé a obzvláště malé děti a v některých případech sál i krev: „*Matku mou zmačkalo tak, že — salvo honore — krev z krku chrčila*“ (Zíbrt 1894, 214). Mory se proměňovali v kočku, psa, stéblo trávy, hada, myši nebo bílý stín. Znám byl také morous, jak dokládá Veleslavín z 16. století, který popisuje lidovou pověru, která říká, že dítě by se nemělo během

křtu nést do sínce nebo kostela, jinak se z něho stane morous. Komenský se též zmiňuje o psí můře v *Janua linguarum* 575: „*Kdo na znak leží a psí můrou obtížen bývá*“. Jan František Beckovský žijící na přelomu 17. – 18. století přišel s tvrzením, že můra je pouze „*těžkost, která přichází od hrubé a temné páry, která do mozku vstupuje a cesty k dýchání zamezuje; a z toho takový člověk poznati může, že má mnoho hrubé a melancholické krve, která z nezáživnosti žaludka pochází*“ (Zíbrt 1894, 210 – 214).

Vzájemné prolínání mory a upíra lze zaznamenat z práce D. Vahyleviče, který v roce 1840 v časopise Českého muzea klade spojitost mezi upíry a vědmy, tím, že je označuje za bytosti živé a mrtvé, jež mají dvojí srdce, dvojí duši. Jedna z těchto duší *příznivě živlová*, která v sobě skrývá lidskou duši, druhá se pak označuje *protivno živlová* a označuje ďábelskou duši, který vystupuje z těla během spánku ale i po odchodu z pozemského světa. Jsou to lidé, kteří se narodili ve dnech náboženských svátků v kostele nebo v jeho blízkosti. Tyto bytosti jsou spjati s přírodními silami a mají schopnost proměny v různá zvířata. Vědmy mají někdy podobu kočky, krávy, svině, straky. Upíři se pak nejčastěji proměňují ve vlky ale také ve psy, prasata, kohouty, havrany. Jsou schopni na sebe přivolat i proměnu v náprstník nebo bez černý. Tento etnograf nezastává démonologické koncepty, které později pronikají do upírských pověstí, a výskyt těchto bytostí umisťoval hlavně do slovanských zemí, i když současně připouští, že se objevují i v Litvě, kde se jim říká Kemas, Řecku, Rumunsku a v románském světě a u Aramejců, kde Gaul bylo označení pro upíry a Lilith pro vědmy. Poukazuje na to, že tyto vědmy a upíři jsou vedeni svými předky a setkávají se každý čtvrtěk o novoluní na Lysé hoře, jež jsou nebezpeční hlavně po smrti. Dále uvádí, že schopnost bojovat s upíry mají hadači. Podle vyprávění, které autor sesbíral, byli tito lidé schopní mít děti i zemřít. A že nemusí být nebezpeční, protože se u nich projevuje jejich pozitivně živlová lidská duše. Což už neplatí po jejich smrti (Maiello 2014, 131 – 132).

V 15. Století se také věřilo, že baba - můra vyhledává a saje novorozeňata. Doporučení od lékaře z té doby říká:

„Schová-li se přes noc voda z koupele, kde nemluvně bylo umyto, ve džbánu, dobře jsouc přikryta, prozradí se ráno ona baba, přijdouc do stavení, kde je šestinedělka. Poučuje tak staročeský lékař, co činiti, aby můra dítěte nesála. Tehdy bába, kdy k večeru dítě zmyje, té vody po zmytí nalej do čbánu a což muož' nejlépe, za hrad' a tak nech až do zajtří a tu zví, že ta baba ráno přijde a tu, kdež šestinedělka leží, oznámit' se ta muora“ (Zíbrt 1894, 211 – 212).

Dospělým jedincům se doporučovalo toto:

„Zmaž sobě cecek, vezma zpáry mezi prsty; aneb uřež brady kozlové a přilož k kuoži a nebudeť sáti více“ (Zíbrt 1894, 211 – 212).

Lidovými obrannými prostředky proti můře jsou zrcadlo, jež se dává do postýlek malých dětí, dvě zkřížené vidličky nebo koště postavené proutím vzhůru. Muří noha se kreslí na kolébky a postele bílou křídou a co nejrychleji (Vondráček 2003, 196 – 199).

3.2.3 Vlkodlak

Vlkodlak je živá bytost, avšak umírá dočasně skrze odloučení své duše během spánku tím, že se transformuje na vlka (Maiello 2014, 187).

Vlkodlakem byl podle lidové víry člověk, který se kdykoliv může proměnit ve zvíře. V různých krajích má i různou podobu, někdy má srostlé obočí, vlčí chvost mezi lopatkami nebo krátký ohon na kříži. Někdo se stane vlkodlakem při narození. Může jím být nejmladší ze sedmi sourozenců stejného pohlaví. Vlkodlakem se můžou stát i lidé postižení kletbou (Wollman1926, 133 – 139).

Severočeská pověst vypráví o Falckenburgu, kde jistý rytíř oloupil jeptišku a za trest byl proměněn ve vlka, kde poté běhával po lesích, než ho šťastná náhoda osvobodila (Stejskal 2011, 76).

Chrudimská povídka vypráví pro změnu příběh o vlčici, jež v Kalousovském mlýně rozsápala vše živé. Jednoho dne však přes noc zůstal krajánek. Uložil se v hořejší místnosti, ale nejdříve si vyhloubil díru v podlaze, aby tak mohl sledovat, co se bude dít. A tu ho v jedenácté hodině večerní probudila vichřice a rachot. Když se koukl otvorem v podlaze dolů, uviděl v kuchyni velmi ohyzdnou vlčici. Po nějaké době se vlčice postavila k oknu na zadní nohy a třikrát zvolala lidským hlasem „Kůže dolů“, kůže spadla a zjevila se sličná panna, která odešla do vedlejší světnice a začala si zpívat. Krajánek ihned slezl dolů a kůži přibil na kolo. Poté oslovil dívku, přejíce jí krásný den. Dívka zvolala „Kůže na mne!“ avšak nemohlo se tak státi, jelikož kůže přibita byla. Nestala se již vlkem a mládenci děkovala za vysvobození. Nakonec dívku za ženu svou přijal (Wollman 1926, 133 – 139).

3.3 Výskyt revenantů v Evropě

Skutečnost, že revenanství není pouze lokálním jevem v české zemi, dokládají mnohé písemné a etnografické prameny z celé Evropy. V těchto kapitolách se poukazuje pouze na některé příběhy, které však nebyly ojedinělou záležitostí v daných zemích. Ale jelikož by tato práce neobsáhla ve své celistvosti ani jednu z níže uvedených lokalit, představí alespoň ty revenanty, se kterými se lze v literatuře setkat nejčastěji.

V Čechách a na Moravě se objevují již v raném středověku, další stopy lze nalézt v 16. – 17. století současně v Polsku a na Balkáně mezi Srby, Rumuny a Řeky. Pozdější aféry, týkající se upírství, které v 18. století propukly mezi jižními a severními Uhrami, dalo podnět k sepsání dekretů Gerardem van Swieten a Marií Terezií proti pověrám. K sepsání

těchto dokumentů byla Marie Terezie podnícena právě případem z Moravy roku 1751. V této době již tyto postavy spjaté s dávnou vírou plně splynuli s čarodějnickou mytologií: Incubové, bytosti mužského pohlaví a succubové ženského rodu se tak stávali krvelačnými tvory, kteří v noci znásilní své oběti a později jim také vysají krev. Dále vlkodlak, který má schopnost proměňovat se ve vlka a jenž má jistou spřízněnost i se šamanem. A nakonec upír, který je jejich potomkem a po své smrti vstává z hrobu, aby mohl lidem vysát krev (Muchembled 1997, 198).

A i když se představy lidí vlivem dějin částečně pozměnily, zůstávají tyto bytosti stále živé.

3.3.1 Severské země

Kultura Germánů je většinou známa až z pozdějších textových pramenů. Tyto dokumenty ukazují a podávají svědectví o tradičních představách o mrtvých (Schmitt 2002, 24 – 25). U Calmeta pod případem č. 33 se lze dočíst, že lidé v těchto zemích věřili v duchy mrtvých, kteří se vracejí zpět ke své mrtvé schránce a se svým tělem poté vstávají z hrobů (Kozák 2006, 65 – 66).

Jedním z nejstarších dochovaných textů, který ukazuje představy o mrtvých, nese název *Edda*. Jedná se o texty, které obsahují germánské mytické a hrdinské písně. V těchto ságách se objevuje draugar. Draugar neboli nemrtví se vrací ve velkém počtu a zabíjejí každého, s kým se setkají a tak roznesou pohromu do celých krajů. Nutí tak lidi i zvěř, aby opustili svůj domov. Tito nemrtví mají „opravdové“ tělo, jako by povstala sama mrtvola a poté vystoupila z hrobu a ohrožovala vše živé. Severské ságy také vyprávějí o soubojích mezi mrtvými a živými, jak se lze dočíst například v Sáze o Thordovi, o lidech z Reykdalu, o Grettim. Tito nemrtví jsou velmi násilní a „tělesní“. Definitivně se jich lze zbavit, pouze

usmrcením a zneškodněním mrtvol, jak lze vypořádat v následujících příbězích (Schmitt 2002, 24 – 25).

Calmet uvádí příběh o Ásmundovi, synu Alfuse, který byl pohřben zaživa ve stejném hrobě se svým přítelem Ásvitem. Poté co ho lidé vyprostili ven, byl celý pokryt krví v důsledku boje, který byl nucen vybojovat s Ásvitem, který ho hrubě napadl. A dále dodává, že u těchto národů byli lidé přesvědčeni o tom, že nedávno zemřelé osoby se zjevují často ve svém těle. Občas však tito nemrtví škodili všem, kdož měli pole v okolí jejich hrobek (Kozák 2006, 65 – 66). Tento příběh byl zaznamenán autorem známý jako Saxo Grammaticus žijící v letech 1149 – 1216 ve spise *Gesta Danorum*, který dále upozorňuje, že Ásvit každou noc povstával k životu a poté co zhltnul koně a psa, kteří byli pohřbeni společně s ním, napadl svého přítele. Asmund byl donucen useknout mu hlavu a nabodnout jeho tělo na kůl, aby ho znehybnil (Schmitt 2002, 25).

V Sáze o Grettim se píše o hrdinovi, který připlul s kupci k Thorffinovi. Thorffin byl synem Kára Starého a mocný předák a nedaleko od pevniny na ostrově Háramarsey měl své sídlo jako královský správce. Jednou, když se vracel Gretti od svého přítele Auduna uviděl nedaleko pod Audunovým dvorcem vyšlehnout ohnivý plamen. Přítele se zeptal, co to má být.

„U nás na Islandě by se řeklo, kdyby někdo uzřel něco podobného, že oheň vychází z pokladu“ řekl Gretti. Sedlák odpověděl: *„Myslím, že ten, od něhož ten oheň pochází, je takové povahy, že by ti nebylo k prospěchu, kdybys po věci pátral.“* Gretti pravil: *„Presto však to chci vědět“*. Audun začal vysvětlovat: *„Tam na ostrově stojí mohyla, v níž byl pochován Kár Starý otec Thorffinův. Otec a syn měli zde na ostrově jediný dvorec, ale když Kár zemřel, začal strašit a vypudil odtud všechny sedláky, kteří zde měli pozemky, takže teď patří Thorffinovi celý ostrov. Těm však, nad kterým i Thorfinn drží svou ruku, se tu nestalo nikdy nic zlého.“* Gretti byl s vysvětlením spokojen. Následujícího dne se s náčiním

společně s Audunem vydali k pahorku. Gretti začal rozkopávat pahorek a pracoval bez ustání, až den velmi pokročil. Poté co odkryl vchod, se spustil dovnitř. Dole uviděl člověka, který sedí na trůnu. Kolem něho bylo nashromážděno mnoho zlata a stříbra. Gretti sebral poklad a vzal jej k lanu, aby vyšplhal ven. V tom ucítil, jak ho někdo pevně zadržel. Gretti se postavil na odpor a strhl se lýtý boj. Bojovali vytrvale a velmi dlouho. Po nějaké době se Grettiho protivník zvrátil nazad. Gretti se rozmáchl mečem, usekl protivníkovi hlavu a položil mu ji k zadku. Poté vylezl i s pokladem ven. Poté, když Gretti vysvětloval Thorffinovi, kde vzal poklad, pronesl (Heger 1957, 70 – 81):

„Troll tenhle meč třímal v temné sluji země. Ostrá jeho ocel jako oheň řeže. Ukrutný pad obr po urputném boji. Meč bys marně žádal, mně kdyby jen patřil.“ (Heger 1957, 73 – 74).

V severských ságách taktéž vystupovala bytost nazývaná troll, která je schopná nabýt zvířecí podoby a rovněž ji vyvolat i u jiného jedince (Maiello 2014, 73). Ale jak je patrné z výše uvedeného příběhu, byli zde takto označováni i nemrtví zemřelí.

3.3.2 Západní Evropa

V Anglii někteří lidé věřili, že špatní nebo zlí lidé se po své smrti vracejí na zem. S pomocí ďábla se tak tyto duše vracejí ke svým tělům a konají podle jeho vůle. A mnohá vyprávění dosvědčují, že těchto případů nebylo málo. Tak to alespoň líčil William z Malmsbury, anglický historik žijící ve 12. století (Kozák 2006, 65). V tomto století se dokonce ve vzdělaném prostředí nepochybovalo o existenci bytostí, kterým se později začalo říkat upír (Maiello 2014, 83). Podobnosti s bytostmi v našem prostředí vyplývají z následujícího textu.

Příběh vypráví William Newbridge žijící v polovině 12. století. Vypráví o městě Berwick, kde říká, že člověk, který tam byl pohřben, každou noc vychází ze svého hrobu a způsobuje velké pozdvižení v kraji. Někdy se dokonce povídalo, jak se vychloubal s tím, že nepřestane živé rušit, dokud jej nezpopelní. A tak se tedy vybralo deset statných mladíků, kteří jeho mrtvolu vykopali, rozřezali ho na kousky a spálili na prach. Předtím však někdo pronesl, že ho nemůžou spálit, pokud jeho bok neprobodnou kulem a nevytrhnou srdce. Poté co toto učinili, byl spálen ohněm a víckrát se již neobjevil (Kozák 2006, 66 – 67).

Další autor, který se zmiňuje o těchto případech, je anglický duchovní Walter Map, který žil ve 12. století a působil na dvoře Jindřicha II. Tomuto duchovnímu je přisuzované dílo *De nugis curialium*, ve kterém lze zaznamenat některé případy spojované s revenanstvím (Maiello 2014, 83).

Příběh pojednává o rytíři, který se oženil se ženou urozeného původu. V průběhu tří let se ženě narodily tři děti, které byly prvního rána po svém narození nalezeny s proříznutým hrdlem, přestože byly ostražitě hlídány. V době, kdy měla žena porodit své čtvrté dítě, byl v jejich domě ubytován neznámý cizinec. Teprve jeho zásluhou se podařilo viníka dopadnout. Tento pachatel, jak si všiml onen cizinec, byl vzhledem velmi podobný jisté urozené dámě. Cizinec k postavě přiskočil a otiskl na ženino čelo znamení rozpáleným klíčem. V tom okamžiku se objevilo toto znamení na čele oné urozené ženy. A dvojnice, jenž byla v domě s cizincem, odlétá oknem pryč. Tato událost je cizincem vykládána jako léčka ďáblova, který přijal podobu zbožné ženy, aby pošpinil její dobrou pověst (Maiello 2014, 87 – 88).

U tohoto autora lze nalézt více takovýchto vyprávění. Další příběh se zmiňuje o herefordském biskupovi Bilberu Foliotovi, který radil useknout mrtvole zločince hlavu a vykropit jeho hrob svěcenou vodou. To proto, že se kriminálník po své smrti zjevoval příbuzným a působil jim

škodu na zdraví. Další je příběh o ševci, zakletém v Cařihradu, který je zřejmě nejznámější případ nekrofilie v anglické literatuře. Příběh povídá o ševcovi, jenž se v Cařihradu zamiloval do jedné bohaté dámy, poté co zahlédl její odhalený kotník. Jelikož je z nižší vrstvy, snaží se o společenský vzestup u vojska, aby se o dámu mohl ucházet. Poté se ovšem stane pirátem a zjistí, že jeho milá zemřela. Přesto ji v jejím hrobě pojme za manželku a žena - upír po devíti měsících porodí jakousi hlavu s nadpřirozenými schopnostmi, které jsou podobny schopnostem řecké Medúzy. Tato hlava přinese napřed ševci slávu a bohatství ale později také jeho pád. Pozdější diskuze vyvolaná tímto příběhem mezi středověkými vzdělanými kruhy, se týká otázky, zda je ďábel schopen pojmout podobu jiného člověka. A ze spisů té doby je zřejmé, že teologové v 15. století nepochybovali o ďábelském původu takového zjevení (Maiello 2014, 86 – 87).

V německé slovesnosti se lze setkat s nemrtvými, kteří žvýkají ve svých hrobech a pozřou cokoliv, co se kolem nich nachází. Je to prý tak slyšet, jakoby přežvykovala prasata, která při tom ještě chrochtají. Tímto tématem se zabýval Michael Rauff v roce 1728, který sestavil práci nazvanou *O mrtvých, kteří žvýkají ve svých hrobech* vydané v Lipsku. Autor uvádí, že existují zemřelí, kteří ve svých hrobech pozřeli vše, co měli kolem sebe. Požírali tak své plátno a vše na dosah svých úst včetně svého vlastního masa. Těmto nemrtvých se říkalo nachzehrer. Díky tomuto, se lze v minulosti setkat s praktikami, kdy dávali lidé zemřelým pod bradu hroudu země nebo malý peníz popřípadě kámen. Jinde zase zavazovali kapesník kolem nebožtíkova hrdla, aby jim tak zabránili pozřít své maso. Autor tyto příběhy považuje za pravdivé. Tímto tématem se zabýval i Philip Rehrius, který vydal v roce 1679 pojednání se stejným názvem. Calmet k tomuto dodává, že je to dosti možné, ale takové počínání mrtvých považuje za infantilnost (Kozák 2006, 133 – 134).

V Německé zemi se taktéž vyskytuje i vlkodlak, který lidem z Bergu skáče na záda, kteří cítí jeho tlamu a spáry. Ve Vestfálsku a Hesensku

vlkodlak napadá lidi a dobytek a vyskakuje lidem na záda. Představy týkající se vlkodlaků jsou taktéž zachyceny v hamburské pověsti. Podle ní má vlkodlak smlouvu s ďáblem, podle níž musí usmrtit alespoň jednoho člověka poslední den v měsíci. Lidem z Bergu taktéž skáče na záda vlkodlak. Ve Vestfálsku a Hesensku napadá lidi a dobytek a i zde lidem vyskakuje na záda (Wollman 1926, 134 – 137).

Zmapované případy revenanství jsou i v Okcitánské vesnici Montaignou z 13. – 14. století. Tuto tematiku zpracoval Emmanuel le Roy Ladurie ve své vyčerpávající monografii (Ladurie le Roy 2005). Autor vychází z dokumentů sesbírané inkvizitorem Jaquesem Fournierem, biskupem v Pamiers, který v roce 1320 začal vyšetřovat 250 obyvatel vesnice Montaignou, jejichž život zachycuje ve všech podobách. Výpovědi některých vesničanů ukazují, jak si své mrtvé představovali. Duše mají hmotná těla se všemi končetinami, které je krásnější než příroda nebo fyzické tělo. Někdy jim může být zima a chodí se ohřát do domů, vybavených zásobou špalků. Zapalují velký oheň z uhlíků, které lidé přikryli v ohništi, před tím, než ulehli na lože. Mrtví nejedí, ale pijí to nejlepší víno, které je. V noci tak vyprazdňují sudy i v těch nejhonosnějších domech. Jeden z vesničanů také vypověděl, že se účastnil pitek mrtvých, při kterých se shromáždila alespoň stovka přízraků, což mu vysloužilo přezdívku číšník. Ale tito nemrtví bohužel nemají nárok na tělesné radovánky, ani nevedou klasický rodinný život. Mrtví jsou bezdomovci, přestože nejednou navštěvovali své bývalé příbytky i domy ostatních. Toto je tak přednostně poutá ke kostelu a k místu, kde jsou pohřbení. Tito přízrační duchové se neustále pohybují, běhají, aby vykonali pokání, a mohli tam dojít blažené strnulosti. Nejtěžší hříšníci, hlavně lichváři běhají nejrychleji. Všichni běhají od kostela ke kostelu, přestože zůstávají volní, jsou neustále připoutáni k farnímu svatostánku. Tyto kostely, ať městské či venkovské, navštěvují mrtví lidé proto, aby odčinili, co nejvíce hříchů. Tato technika pokání spočívá v běhu. Někdy se musí živí postarat o noční osvětlení v kostele, který mrtví

navštěvují. Tento běh přízraků tedy ustává v noci a ráno začíná nanovo. Je tedy obvyklé potkávat nemrtvé ráno po mši, kde se lidé shromažďují. Proto jeden vesničan jménem Gélis nabádá živé spoluobyvatele takto: *„Když chodíte, neházejte neopatrně rukama a nohama, držet lokty u těla, jinak byste mohli srazit k zemi nějakého ducha. Nezapomeňte, že když chodíme, neustále jsme obklopeni zástupy duchů, aniž bychom si to uvědomovali. Pro toho, kdo není poslem duší, zůstávají neviditelní“* (Ladurie le Roy 2005, 564 – 571). V těchto příbězích se ještě nevyskytují zmínky o očistci. Gélis nemá přesnou představu o nebi a v jeho představách peklo nemá místo, i když z něj občas démoni vylézají, aby pronásledovali bloudící duše nebo tahali vozíky bohatých dam. V jeho představách tak hraje důležitý pojem odpočinek, který duše po všech útrapách vyhledává.

Ve Francii v 17. století je znám soudní případ, který popisuje mladíka Jeana Greniera, který se cítil být vlkem. Napadal a zabíjel mladé dívky a požíral jejich maso (Nakonečný 1997, 151).

3.3.3 Jižní Evropa

Ve Friulsku v severní Itálii jsou též známí Benandanti. Toto téma velmi zajímavě zpracoval Carlo Ginzburg ve své monografii (Ginzburg 2002). Jsou to šamanští čarodějové, kteří jsou schopni extatických cest. Většinou se rodí s pokrývkou hlavy. Tento benandant je schopen vidět mrtvé a mluvit s nimi. Taktéž je schopen brát na sebe řadu zvířecích podob. Jeho hlavním posláním bylo zajistit ochranu a úrodnost své země. Benandante byli v nepřetržitém boji s čarodějnicemi, proto aby uhájili své nejvyšší poslání, tzn. ochranu plodnosti. Zmínky o šamanských čarodějích lze nalézt v Chorvatsku ale taktéž i v Maďarsku (Muchembled 1997, 198).

3.3.4 Východní a střední Evropa

Ve východní a střední Evropě jsou představy o nemrtvých časté. Jak dokládá kapitola o lidové víře, představy o revenantech byly velmi rozšířeny v našem prostředí. Ale co okolní Země? Michael Rauf rovněž předkládal případ, který se týkal jistého Petera Plogojovitze. Ve svém spise taktéž cituje další autory, kteří psali o stejném předmětu. Tento Plogojovitz zesnul a byl pohřben deset týdnů v maďarské vesnici Kisilova. Tento muž se zjevoval v noci některým obyvatelům vesnice. Zatímco vesničané spali, chytil je za hrdla tak pevně, až jim během jednoho dne přivodil smrt. A tak se stalo, že devět osob během osmi dnů zahynulo. Vdova nebožtíka taktéž prohlásila, že mrtvého viděla, a když jí její zesnulý manžel požádal o boty, vyděsila se natolik, že odjela neznámo kam. Lidé se proto domluvili, že nebožtíkovo tělo vykopou a spálí, aby tak zajistili klid a mír ve vesnici. S touto prosbou se obrátili na císařského důstojníka, který velel jejich oblasti Gradiska, a dokonce i na faráře téhož místa. Velitel i farář se velmi zdráhali, ale lidé pronesli, že pakliže nedostanou povolení vykopat upírův hrob, museli by opustit svoji vesnici. Císařský důstojník tedy nakonec svolil. Poté co bylo exhumováno tělo nebožtíka, zjistilo se, že nevydává žádného zápachu. Vypadal jako živý, až na špičku nosu. Vlasy, nehty i vousy narostly a kůže jeho byla bělavá, zdravě vypadající a přirozené barvy. I jeho končetiny byly úplné. V ústech si však lidé všimli čerstvé krve. Původ krve přisoudili upírovi, který ji vysál z lidí, kteří díky jeho konání skonali. Vesničané přesvědčení o jeho vině okamžitě běželi pro ostrý špičatý kůl a vrazili jej do jeho prsou, odkud vytryskl proud čerstvé krve, stejně tak jako z uší i nosu. Po této události dali vesničané jeho tělo na hromadu dřeva a jeho tělo spálili (Kozák 2006, 135 – 136).

Východní Evropa, i když se upíry jenom hemžila, je také místem, kde se objevoval vlkodlak. Pověst o vlkodlakovi je rozšířená i v Polsku. Dziennik Lwowski v roce 1876 zaznamenal případ ze vsi v Lublinsku. V té vsi se jednoho času objevil vlk. Poté co ho statkář zahlédl, začal střílet, a

vlk utekl do lesa. Později k němu přišel jeden vesničan z téže vsi a prosil ho, aby po vlkovi již nestřílel. Že jde o jeho syna, který se změnil ve vlka. Nikomu neškodí a jenom se toulá kolem vsi (Wollman 1926, 134).

3.4 Revenanti v umění

Umění je jedna z forem společenského vědomí a lidské činnosti, která odráží skutečnost v uměleckém ztvárnění. Jedná se o nejdůležitější způsob estetického osvojování světa. Předmětem umění je estetický vztah člověka a skutečnosti. Umělec si tak osvojuje, přetváří a odráží život ve všech svých projevech. Forma odrazu této skutečnosti se tak přetváří do uměleckého obrazu. Tento estetický projev se tak ztvární v obrazu, který reprodukuje objektivní skutečnost v živé, konkrétní smyslové formě z hlediska určitého estetického ideálu. Na tomto základě tak vznikají obrazy – charaktery, obrazy – události, obrazy – okolnosti, které vyjadřují myšlenky a city (Rozenal 1972, 558 – 559). Umění ať už hudební, výtvarné jsou nástroje, díky kterým se lidská tvořivost vypořádává s radostmi a strastmi lidského života (Davies 2005, 95).

Ve středověku se lze setkat s šesti různými a částečně po sobě jdoucími typy vyobrazení revenantů. Zobrazení „prchavého přízraku“ se nemohlo dostatečně rozvinout, jelikož bylo potlačeno nástupem umrlčí tematiky tzv. makabrozity (viz. obr. 2), která zdůrazňuje hmatatelnou a hrůznou přítomnost mrtvoly (Schmitt 2002, 197 – 203).

Prvním typem zobrazení revenantů je Lazar, kde je mrtvý zobrazen v podobě vzkříšeného (viz. obr. 3). Druhým typem je vyobrazení zesnulého jako živého člověka. Mezi žijícím a zjevovaným není příliš mnoho rozdílů. Třetí typ představuje zobrazení mrtvého dle obvyklého způsobu vyobrazení duše, tedy má podobu nahé postavy. Čtvrtým typem, je pak revenant, který je zahalený ve svém rubáši, který je průhledný. Pátým typem je makabrozní zobrazení, kdy je mrtvý vyobrazen v

pokročilém stádiu rozkladu jako živá mrtvola. A posledním typem je neviditelnost mrtvého, kterýž je krajní způsob zobrazení a odvíjí se v závislosti na textu (Schmitt 2002, 197).

V našem prostředí se lze setkat s neviditelným duchem, který ruší spánek Karla IV., v jedné doprovodné miniatuře je tento nemrtvý zobrazen jako duše – nahá postava, v jiném ztvárnění je zobrazen typ živého mrtvého, který je oblečen v moderní kazajce (Schmitt 2002, 197).

„I rozdělal větší oheň a rozsvítil více svíček a šel k číším, které stály naplněny vínem na lavicích. Napil se a pak ulehl znovu na lůžko. My oděni byvše ve svém plášti seděli jsme na svém lůžku a slyšeli jsme někoho přecházeti, ale neviděli jsme nikoho. A tak dívajíc se s řečeným Buškem na číše a svíce, spatřili jsme, jak se jedna číše skácela, a táž číše byla vržena, nevíme kým, přes lůžko Buškovo z jednoho rohu síně až druhého na stěnu a odrazivši se od ní padla doprostřed síně. Spatřivše to, poděsili jsme se nemálo a stále jsme slyšeli někoho přecházeti po síni, ale neviděli jsme nikoho. Potom však, poznamenavše se svatým křížem ve jménu Kristově jsme spali až do rána. A ráno vstavše našli jsme číši, jak byla hozena uprostřed síně, a ukázali jsme to svým blízkým, když k nám ráno přišli“ (Karel IV., 30 – 31).

V iluminovaných rukopisech tak může nalézt revenanta například ve sbírce Gautiera z Coincy v díle *Zázraků Matky Boží*, který zachycuje nemrtvého, který volá na kostelníka. Živý však nikoho nevidí. Na ilustraci je tak hlas zpodobněn ve formě zvednutého prstu. Zemřelý se zde projevil pouze svým hlasem, ale na ilustraci dostává podobu živého mnicha, o jeho nadpřirozených schopnostech značí pouze na koleni povyhrnutá suknice a nahá noha, která značí příslušnost k onomu světu a poukazuje na špatné postavení. To ho opravňuje žádat přimluvy za mrtvé (Schmitt 2002, 199 – 200).

Mrtví se však mohli vyskytovat i kolektivně. Od začátku 15. století, bylo velmi rozšířené téma Tance smrti. Tato díla většinou zobrazují celé zástupy páru s jedním mrtvým a jedním živým tanečníkem, který představuje určitý společenský stav (viz. obr. 4 a 5). Také existovala zobrazení tance mrtvých, které jsou však mírně odlišné od tance smrti. Tančící mrtví jsou většinou zobrazováni jako oživé mrtvoly, které vstávají ze svých hrobů, začnou se pohybovat a posléze tančit. Takováto ilustrace je zachycena Jakubem de Voragine ve *Zlaté legendě* z 15. století, který dramaticky vystihuje oné působivé napětí mezi mrtvými a nepřáteli útočící na muže, jenž měl ve zvyku modlit se za mrtvé, procházel-li hřbitovem. V 16. století postupně dochází ke změně zobrazování nemrtvých. Příkladem lze uvést Jeana Wirtha z německého Porýní, který rozkládající mrtvé nahradil postavou sličné mladé dívky obdarované krásnými tvary, která zemřela teprve nedávno. Taktéž se později začínají objevovat tzv. dvojité portréty. Tato díla většinou zobrazují z jedné strany portrét živého člověka a z druhé, pak toho samého v podobě mrtvoly, která však zaujímá vzpřímený postoj a činí totéž gesto, jako její protějšek. Tato zobrazení tak odkazují na marnost života a tragičtější osud jednotlivce, která odráží představy o mrtvých ale zároveň je určena k věčnému zachování a zvěčnění živé podoby toho, který jednoho dne musí umřít (Schmitt 2002, 199 – 200). Doba 18. – 19. století revenanty vystihuje velmi expresivně. Příkladem můžou být díla, která namalovali John Henry Fuseli (viz. obr. 6, 7) a Francisco Goya (viz. obr. 8).

3.5 Shrnutí

Víra byla vždy neodmyslitelnou součástí dějin, tak i lidského života a tato schopnost věřit, se projevovала mnoha způsoby. V různých vyprávěních se lze setkat s přesvědčením, že mrtvý mají moc vstát ze svých hrobů.

Podle dochovaných pramenů lze soudit, že víra v nemrtvé byla rozšířená po celém světě. Důležitým článkem pro pochopení tohoto úkazu je víra lidí v nesmrtelnou duši, která jim je vlastní. Tato představa byla hluboce zakořeněná již od minulosti. Lidem dávala jistotu a naději, díky které dokázali odvrátit strach, který s nimi zmítal při uvědomění si své smrtelnosti. Podle některých autorů lze revenanty vysledovat ve všech kulturách po celém světě.

Při rozboru písemných památek obsahuje velká část příběhů o nemrtvých podobné prvky. Většinou byl lidmi revenant chápán jako bytost, která se díky pozemským okolnostem svého života před smrtí, vrátila zpět do světa živých, aby tak napravila křivdy a urovnala vztahy mezi živými nebo naopak škodila. Původ této víry vychází z hlubokého přesvědčení o nesmrtelnosti lidské duše, a její schopnosti ovlivňovat svým jednáním pozemský svět. Je tedy schopna projít závojem smrti nebo pomyslného prahu mezi naším a oním světem a konat činy podle vlastní vůle.

Mírné odchylky je možno pozorovat v samotné představě revenanta, která byla individuální každému jedinci a své době. V našem prostředí se v lidové tradici vyskytovali nejčastěji můra, upír a vlkodlak. Jednalo se o bytosti, které v sobě spojovaly především negativní aspekty. V písemných pramenech jsou popisováni různě, ale jejich spojovacím prvkem byla smrt, kterou roznášeli jako mor.

Představy o nemrtvých prostupovaly celou společností, jelikož i smrt samotná byla lidem velmi blízko přítomna. Vracející se mrtví byli pro

obyčejného středověkého člověka stejně reální, jako slunce na obloze. A i když se v pozdější době začaly ozývat kritické hlasy, které tyto přízraky posunuly na hranici lidské fantasmie a pověr, přesto tato víra přetrvala. Lze říci, že se pouze schovala, či se posunula jinam, aby tak vyčkala na svoji příležitost. Víra v revenanství bylo tak silně zakořeněna po celý středověk, že ji ani mocenská autorita nemohla plně odstranit z představ lidské mysli.

A co lidskou mysl vedlo k víře v nemrtvé? Lze se jen domnívat, že okolnosti, které k tomu mohly vést, souvisely s hlubokým prožíváním smutku při ztrátě blízké osoby, kdy nebyla možnost se s mrtvým řádně rozloučit. Nemrtví měli taktéž moc ochraňovat své blízké a upozornit je na hrozící nebezpečí. Toto zřejmě souvisí s protektivní funkcí kultu předků. Naopak strach ze smrti a zemřelých se vyznačuje vírou v revenanty s destruktivním chováním. Toto počínání lze vysvětlit tak, že lidé přisuzovali mrtvým moc ovlivňovat jejich životy a snažili se tak bránit své štěstí, blízké a domovy. Tyto projevy víry se nejvíce ukazovaly v době klidu a míru, v době válek však ustupovaly do pozadí.

Přiblížit představy středověkého člověka jde skrze jeho umění, kterým vyjadřuje své pocity a myšlenky. V uměleckém vyjádření je možno pozorovat změny související s pojetím revenanta v průběhu doby. Tyto odrazy myšlenek jsou zachycovány lidmi, jejichž představy se stávají skutečností. A které nám osobně pomáhají, lépe uchopit jejich představu.

4 ARCHEOLOGICKÉ PRAMENY

Pověrečná opatření projevující se v pohřebním ritu vychází z víry v posmrtný život a z možného návratu mrtvých. Archeologové doklad této víry nalézají v odlišnostech pohřebních rituálů (Sokol 2003, 762).

Víra v revenanství vedla k činům, které se projevovaly v pohřebním ritu označované v odborné literatuře jako protivampirická opatření. Dokázat víru v revenanství na archeologických nalezištích není jednoduché, a někdy lze objev interpretovat různě (Lutovský 2001, 344 – 345).

Pozorovat můžeme dvojí typ protivampirických zásahů; první část zákroků proběhla ještě před zasypáním hrobu a je rozpoznatelná poměrně dobře. Další zásah byl vykonán již na pohřbeném zetlelém těle, kdy byla mrtvola vyzvednuta z hrobu. Avšak jednoznačné protivampyrické zásahy jsou zatížení těla kameny různé velikosti, ucpání úst železným předmětem nebo kamenem a poloha mrtvého těla na břicho. Tyto hroby jsou nejčastěji umístěné na okraji pohřebiště tvořící skupiny nebo samostatné celky (Lutovský 2001, 344 – 345). K takovýmto nejčastějším opatřením patřilo zatížení skeletu kameny, polohou na břicho, svázanými rukama či nohama, probíjení kůlem a ucpání úst hlínou nebo jiným materiálem. Zásahy na těle nebožtíka mohly být provedeny před pohřbem nebo těsně po pohřbu. V druhém případě mohla být tato opatření doplněna spálením nebo porušením těla (Unger 2002, 102 – 104). U některých nálezů se dochovali praktiky, které narušovali celistvost horní poloviny těla. Taktéž se hojně vyskytovaly případy porušené lebky. Kostí u některých případů nesly stopy smrtelných úderů. Intenzita těchto zásahů se zřejmě projevovала nejvíce u těch jedinců, které jejich okolí považovalo za nebezpečné (Hanuliak 2004, 114). Porušením končetin zemřelých jedinců se tak mělo zabránit v jejím pohybu (Hanuliak 1998, 102 – 104).

Tyto hroby jsou nejčastěji umístěné na okraji pohřebiště tvořící skupiny nebo samostatné celky (Lutovský 2001, 344 – 345). Nálezy byly z části situovány ve východních a jižních polohách pohřebního areálu (Čulíková 2006, 31).

Interpretace na pohřebištích, kde se údajní revenanti nachází je složitá. Některé posuny skeletů mohou být způsobené různými druhotnými činiteli. K nim lze připočíst například činnost hlodavců, způsobující posun některých lidských kostí nebo dlouhodobá kultivace půdy. Některé chybějící kosti mohly být dokonale rozloženy, což je obvyklé zejména u mrtvých dětí, jejichž kosti nebyly dostatečně osifikovány. Případné posuny kostí mohla taktéž způsobit dekompozice těl zemřelých jedinců nebo pohyb zásypové zeminy v dutém prostoru dřevěných konstrukcí (Hanuliak 2004, 114 – 115).

Při interpretaci nálezů spojované s revenanstvím většina autorů uvádí spíše vlastní názor, aniž by byl podložen pádnými důkazy. Jedná se například o svazování končetin, které se u archeologických nálezů obtížně prokazuje (Čulíková 2006, 35).

4.1 Vybrané lokality

Jedno z nejznámějších nálezů pochází z **Čelákovic** v okrese Praha – východ lokalizované ve východní části města datované do 11. století, případně mladší období. Toto pohřebiště našel archeolog Jaroslav Špaček v poloze Mrchovláčka. Zde se odkrylo 11 hrobových jam, ve kterých bylo nalezeno 17 jedinců mužského pohlaví. Na dochovaných kostrách byly objeveny zásahy, které J. Špaček považoval za protivampirické opatření. Byly zde nalezeny skelety se svázanými rukama, oddělené části těla nebo poloha na břicho (Lutovský 2001). Pohřebiště se však nově dává do souvislosti s výkonem hrdelních trestů, jelikož zjištěné skutečnosti tomu nasvědčují a odpovídají i historickým

poznatkům o zacházení s těly popravených. M. M. Hellmich upozornil na možnosti záměny mezi protivampirickými zásahy se zásahy na tělech popravených. Při interpretaci některých kosterních nálezů se stopami zvláštních zásahů, ať již jde o jednotlivé kosti či celé skelety, může dojít bez zjištění všech okolností k záměně účelu těchto zásahů, zvláště pokud nálezy nebyly učiněny v přímé souvislosti s relikty popraviště, jako např. V Čelákovících (Sokol 2003, 762). Na tuto souvislost poukázala Mašková ve své práci: *K otázce interpretace kostrového pohřebiště „s projevy vampyrismu“ v Čelákovících* (Mašková 2004).

Další zajímavost byla nalezena v **Praze Lahovicích**, kde bylo nalezeno rozsáhlé středověké pohřebiště. Zde se našel hrob 14/55 muže ve věku přibližně 45 let vysokého vzrůstu v klasické orientaci hlavou k západu v jihovýchodní části pohřebiště. Jeho ostatky byly pokryty těžkými kameny uloženými přímo na těle, větší kámen měl též mezi stehny. Hrob byl bez milodarů a vyskytoval se na místě mezi hroby jevící různé odchylky v pohřebním ritu. Tento nález byl interpretován jako doklad protivampirických zásahů. Další objev byl učiněn v hrobě 16/58, kde byl pohřben dospělý jedinec v poloze na znak v normální orientaci s poškozenými krčními a hrudními obratli, které byly násilně vykrouceny. Podle zjištění byl hrob zřejmě druhotně otevřen delší čas po pohřbu, kdy tělo nebylo zcela zetlelé. Zde se uvažuje o možných dvou vysvětleních, zaprvé se jednalo o loupež, a za druhé o pohřební ritus (Krumphanzlová 1961, 544 – 548).

Další zajímavý nález pohřebiště, kterým se zabýval B. Nechvátal a následně J. Chochol v roce 1967, byl odkryt v **Radomyšli**. Pohřebiště bylo řadové kostrové. Na jeho jihozápadním okraji se soustřeďovala skupina pohřbu s pověrečnými rysy (Krumphanzlová 1990, 366). Jednalo se o několik koster slovanského pohřebiště. Podle archeologického zjištění mělo toto pohřebiště venkovský a zemědělský ráz. Jednalo se o slovanské pohřebiště, které je datováno do 12. století a bylo řadové kostrové. U některých skeletů byla zjištěna nepřirozená poloha uložení

nebožtíka a dokonce nepietní až násilné zacházení. U některých koster byly zjištěny následující okolnosti: chybějící končetiny, možnosti svázání, zatěžkání kameny, a druhotný zásah nedlouho po pohřbu. Takto vzniklo u pěti koster podezření na vampirismus či jiné rituální abnormality. V těchto pěti hrobech byly uloženy zůstatky šesti osob, čtyři byly uloženy v hrobech po jednom. Poslední ostatky mrtvého se našly v zásypu hrobu pátého jedince. Všechny tyto ostatky náležely dospělým jedincům. Z drobných odchylek fyziologického charakteru, které mohou být podmíněny funkčně a které mohou být považovány za okolnosti budící podezření, nasvědčujícím rozdílům ve společenské sféře, se z ostatní populace vyřazuje bojovník uložený v hrobu č. 40 a gracilní muž hrobu č. 347, který zřejmě nevykonával těžší tělesnou práci a který se živil stravou, která pro něho byla lépe upravovaná než pro ostatní. Po celkovém průzkumu se došlo k závěru, že daní jedinci nevybočují z normálu fyzickými ani tělesnými vlastnostmi dané komunity. Patologické ani jiné zrudnosti taktéž nebyly zjištěny. Pokud tedy byli tito jedinci vyloučeni ze společenské sféry, během života nebo smrti, měly by se hledat důvody spíše v oblastech společenských vztahů (Chochol 1968, 489 – 500).

Na **Praze Motol** bylo nalezeno pohřebiště, datované do konce 9. do poloviny 11. století. Na této lokalitě je patrný rozdíl mezi mladší a starší fází protivampirických opatření. V mladší fázi je tělo zatíženo kameny, kdežto ve starší se opatření směřovala přímo na tělo zemřelého (Unger 2002, 100 – 104).

5 ZÁVĚR

Tato studie se pokusila nastínit představy týkajících se fenoménu revenanství ve středověké a novověké společnosti. Snažila se ukázat projevy a praktiky spojované s tímto tématem a představit jednání člověka v dané době.

Představy o nemrtvých prostupovaly celou společností, jelikož i smrt samotná byla lidem velmi blízko přítomna. Vracející se mrtví byli pro obyčejného středověkého člověka stejně reální, jako slunce na obloze. A i když se v pozdější době začaly ozývat kritické hlasy, které tyto přízraky posunuly na hranici lidské fantasmie a pověr, přesto tato víra přetrvala. Lze říci, že se pouze schovala, či se posunula jinam, aby tak vyčkala na svoji příležitost. Víra v revenanství bylo tak silně zakořeněna po celý středověk, že ji ani mocenská autorita nemohla plně odstranit z představ lidské mysli. Tyto představy neustále přetrvávaly. Lidé je živilí a obohacovali o nové další prvky.

S přihlédnutím k archeologickým a historickým pramenům lze dodat, že ve středověku existoval jakýsi pocit strachu, který v lidech vyvolával potřebu se nějakým způsobem vymezit proti mrtvým.

Závěrem lze říci, že víra v revenanství přestála dlouhé časy, a že od svého vzniku přetrvává až do dnešních dnů. Ještě dnes existují lidé, kteří tyto představy nejen, že uchovávají, ale taktéž je dokáží i realizovat. Řečeno slovy Jeana Claude Schmitta: „*Mrtví mají takovou moc, jakou jim přisuzují živí*“ (Schmitt 2002, 14).

6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Aries, P. 2000: Dějiny smrti. Díl 1: Doba ležících. Praha. Argo.

Aries, P. 2000: Dějiny smrti. Díl 2: Zdivočelá smrt. Praha. Argo.

Bohn, M. L. 2007: Shadow of the Vampire: Understanding of the Transformations of an Icon in Popular Culture. University College.

Borkovský, I. 1939: Skrčené pohřby doby knížecí v Čechách, Památky archeologické XLI, 1936-1938, 134-139.

Cavendish, R. 2008: Dějiny magie. Praha. XYZ

Davies, D. J. 2005: Stručné dějiny smrti. Praha. Volvox Globator.

Důlmen, R. 2006: Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). III. Praha. Argo.

Ginzburg, C. 2002: Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. Století. Praha. Argo

Ginzburg, C. 2003: Noční příběh. Praha. Argo

Hanuliak, M. 1997: K problematike skeletov ľudských jedincov zo sídliskových objektov, Slovenská archeológia 45, 157-182.

Hanuliak, M. 2007: Porušovanie telesných zvyškov zomrelých vo veľkomoravskom prostredí z územia 309-316

Heger, L. 1957: Sága o Grettim. Praha. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.

Chochol, J. 1967: Kostrové pozůstatky „vampyrů“ z Radomyšle - Die Skelettreste der "Vampire" aus Radomyšl, Archeologické rozhledy 19, 489-500.

Karel IV., 2015: Vita Caroli (Život Karlův). Praha. Dobrovský

Kozák, J. 2006: Dom Calmet a jeho Pojednání o upírech. Fontána.

Krumphanzlová, Z. 1961: K otázce vampyrismu na slovanských pohřebištích, Památky archeologické 52, 544-549.

Krumphanzlová, Z. 1990: Svědectví náboženského synkretismu na pohřebištích doby hradištní v Čechách, Archeologické rozhledy 42, 362-368.

Ladurie Le Roy, E. 2005: Montailou, okcitánská vesnice v letech 1294–1324. Praha. Argo.

Lutovský, M. 2001: Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha. Libri

Maiello, G. 2004: Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy. Praha: Lidové Noviny.

Mikulec, J. 2013: Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích. Praha. Grada

Moravová M., Zachová J., Förster J., Hladká E., Engelbrechtová J. (eds.). 2011: Ráj, peklo a očistec ve středověkých viděních. Praha. Argo.

Muchembled, R. 1997: Magie a čarodějnictví v Evropě. Praha. Volvox Globator.

Murphy, R. F. 2010: Úvod do sociální a kulturní antropologie. Praha. Sociologické nakladatelství (Slon).

Nakonečný, M. 1997: Lexikon Magie. Praha: Ivo Železný.

Navrátilová, A. 1996: Nečistí zemřelí v posmrtných a pohřebních rituálech českého lidu. Český lid 83, 21-31.

- Nechvátal, B. 1967: „Vampyrismus“ na pohřebišti v Radomyšli, 478-489.
- Prokeš, L. 2007: Posmrtné změny a jejich význam při interpretaci pohřebního ritu: (ke vztahu mezi archeologií a forenzními vědami), In. *Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana* ; suppl. 1, Brno: ÚAM FF MU
- Rožental, M. 1974: *Filozofický slovník*. Bratislava. Pravda
- Schmitt, J. – C. 1994: *Revenanti. Živí a mrtví ve středověké společnosti*. Praha 2002, Argo.
- Sokol, P. 2003: Šibenice v Bečově nad Teplou a archeologie popravišť. *Archeologické rozhledy* / 55, č. 4, s. 736-766.
- Stejskal, M. 2011: *Labyrintem míst klatých*. Praha. Eminent
- Summers, M. 1968: *The Vampire*. University Books. New Hyde Park
- Špatenková, N. 2014: *O posledních věcech člověka*, Praha. Galen.
- Tyllner, L. a kol. 2015: *Velké dějiny zemí Koruny české – Lidová kultura*. Praha. Paseka
- Unger, P. 2002: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích. *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie* 9. Brno.
- Vondráček, V. 1993: *Fantastické a magické z hlediska psychiatrie*, Bratislava. Columbus.
- Wollman, F.: Vampyrické pověsti v oblasti středoevropské. *Národopisný věstník československý* 14, 1920-1921, 1-16; 15, 1922, 1-58; 16, 1923, 80-96; 18, 1926, 133-156.
- Zíbrt, Č. 1889: *Obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní*. Praha. Vilímek.

Diplomové a bakalářské práce

Malinová, L. 2002. Kultura a smrt: Kulturně antropologická studie prostředí smrti a umírání. Diplomová práce. UHK

Čulíková, L. 2006. Projevy nepietního způsobu ukládání mrtvých u středověkých populací. Bakalářská práce. ZČU

Drahošová, M. 2012: Vampýři a vampirismus v archeologických publikacích. Bakalářská práce. UK

Klozíková, V. 2008: Vampyrismus a jeho projevy v pohřebním ritu. Diplomová práce. MUNI

7 RESUMÉ

My Bachelor's degree thesis deals with manifestations of revenants from the viewpoint of faith, religion and folklore. In this thesis there are mentioned medieval men's ideas about death, godlines and belief in the undead, in our environment taking account of cases of the belief in Europe. The first part will be a brief introduction to the history of death and piety, which is a significant understanding of this phenomenon and help to understand the basic concepts of death seen in the last time. Followed by a small expedition to the countries of Europe, which introduces the idea of the undead in our environment, not a local phenomenon. Furthermore, the thesis attempts to interpret the ideas and actions of medieval society and individuals against the undead with regard to beliefs. Another chapter is devoted to the arts, in which these ideas reflected. And finally also take into account the archaeological discoveries, which are an indispensable source regarding the various manifestations nepietního handling dead.

8 PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Detail miniatury, která vyjadřuje Memento Mori, The Hours of René d'Anjou, Francie, 1410.

Příloha č. 2: Smrt dítěte, Danse macabre, Francie, 15. století.

Příloha č. 3: Vzkříšení lazara, Rembrandt Harmenszoon van Rijn, 1630-1632.

Příloha č. 4: Miniatura tří živých a tří mrtvých, De Lisle Psalter, Anglie, 1308 – 1340.

Příloha č. 5: Iluminace tří živých a tří mrtvých, Jean Le Noir, Francie, 1349.

Příloha č. 6: Noční můra, Henry Fuseli, 1781.

Příloha č. 7: Noční můra var. 2, Henry Fuseli, 1790–91

Příloha č. 8: Las resultas, Los desastres de la guerra, Francisco Goya, 1810-1815.

Přílohy

Příloha č. 1

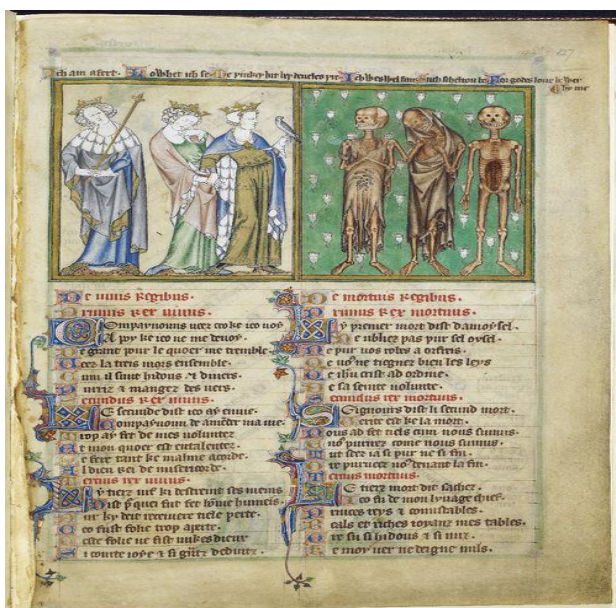
Příloha č. 2

Příloha č. 3

Příloha č. 4

Příloha č. 5

Příloha č. 6

Příloha č. 7

Příloha č. 8

